

Karátson Archívum Füzetek 2.

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS

„A nagy átkelés”. Karátson Gábor – 1956

三

Kollár János Miklós
„A nagy átkelés”

Karátson Gábor – 1956

Karátson Archívum Füzetek 2.

Megjelent a Petőfi Kulturális Ügynökség NZrt. – Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely,
valamint a Kláris Kiadó és Művészeti Műhely közös kiadásában, Budapest, 2026

Felelős kiadó: a Petőfi Kulturális Ügynökség NZrt.
és a Kláris Kiadó és Művészeti Műhely

Felelős szerkesztő: Ruttkay Helga

Kiadványkoordináció: Béni Gabriella

Borítóterv: Béni Gabriella és Méry Beáta Margit
Tördelés: Székely István

A borítón Karátson Gábor: *Euphorión bukása. Faust II.* kötet.
Akvarell, ceruza, 30,4 × 19,7 cm, Karátson Archívum, ltsz. KM-VII-60-053

A borító belső oldalán a qì (氣) írásjegy egy korai, tradicionális írásformája.

Karátson Gábor kalligráfiája. Karátson Gábor: *Világvége után.*
Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1993. 110.

ISSN 3141-7329 (Online)

ISBN 978-615-5003-27-1

Kollár János Miklós
„A nagy átkelés”

Karátson Gábor – 1956

Karátson Archívum Füzetek 2.

© Kollár János Miklós, 2026

© Petőfi Kulturális Ügynökség NZrt.
– Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely, 2026

© Kláris Kiadó és Művészeti Műhely, 2026

A kiadványban szereplő valamennyi szöveg és kép szerzői jogvédelem alatt áll.
Felhasználásuk kizárólag a jogtulajdonos előzetes engedélyével lehetséges.

„1956 nyarán egy barátommal elmentünk Erdélybe. [...] Mikor megjöttem Budapestre, úgy éreztem, hogy ez egy rettenetesen unalmas város, és hogy itt aztán soha nem fog történni semmi érdekes. Egy savószínű, ázott, vacak hely. A Rajk-temetésről valamit hallottam, de nem mentem el rá. Úgy taksáltam, hogy enyhülési folyamat van, nem gondoltam, hogy lesz itt valami. Nem voltam soha marxista, nem nagyon érdekelt a politika.”¹

Amikor 1956 szeptemberében Karátson Gábor – a későbbi író, grafikus, a Duna-mozgalom úttörő személyisége – megérkezett a „savószínű” Budapestre, nem gondolta, hogy a következő egy évben élete gyökeresen megváltozik.² Jelen tanulmány célja, hogy rekonstruálja Karátson Gábor szerepét az 1956-os forradalom során, és feltárja a megtorlások következtében elszenvedett megpróbáltatásait. A megtorló gépezet által keletkeztetett források mellé (vizsgálati anyagok, bírósági per jegyzőkönyvei) igyekeztem odakapcsolni Karátson hagyatékának darabjait, interjúkat, visszaemlékezéseket, illetve egyéb egodokumentumokat, melyek más perspektívából világítják meg az eseményeket. Megismerhetjük a vád és a védelem iratait, a megtorló gépezet és a megtorlás elől menekülő egyén nézőpontját. Karátson 1989 után adott interjúinak, valamint *Ötvenhatos regényének*³ köszönhetően megjelenik a hosszú idő távlatából emlékező egyén is. Az emlékezés természetesen szubjektív: a megszólaló saját magáról beszél, előtérbe a mindenkori narrátor szempontjai kerülnek.⁴ Ilyenkor az egyén bizonyos eseményeket óhatatlanul elhallgat vagy lényegtelennek tart, azaz saját szempontjai szerint szelektál és konstruál.⁵ A Cambridge-i Egyetemen oktató pszichológus, Frederic C. Bartlett szerint az emlék nem pontos mása, és nem is pontos lenyomata a velünk történeteknek. Szerinte „az emlékezés sokkal inkább konstrukciós kérdés, semmint pusztá reprodukció”.⁶

1 „Ködmumusokkal birkóztunk”. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003. Karátson Archívum EDK III/4/5.

2 Karátson személyével kapcsolatban átfogó képet ad Lányi András esszéje. Lányi András: *Karátson Gábor*. Szentendre–Budapest, MANK–Kortárs, 2022 (Karátson Archívum Könyvek II.).

3 Mint arra Pap Péter István rámutatott, Karátson *Ötvenhatos regénye* az egyetlen szépirodalmi narratívája az 1956 októberében történt eseményeknek. Pap Péter István: *Hogy „minden szabadon folyjék”*. Karátson Gábor és a Duna-mozgalmak, 1985–1998. *Betekintő* 2025. 2. sz. 81. (Lásd a Karátson Archívum Füzetek sorozat 3. számát is.)

4 Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000. 137–138.

5 Grexa Izabella: *Csupa paradicsom az élet. Felügyelet és önféjűség egy 20. századi női élettörténetben*. Budapest, Jaffa, 2025. 15.

6 Idézi Gyáni 2000. 130.

Karátson forradalom alatti cselekedeteit a nyomozók három szempont szerint kategorizálták. Az elsőbe tartoztak az október 23-i események, a másodikba a forradalom két hetében kifejtett egyetemi tevékenysége, a harmadikba pedig a november 4. utáni szerepe. Miután sokszor maga Karátson is másképp látta saját cselekedeteit visszaemlékezéseiben, mint a vizsgálat során, és nemegyszer a Vizsgálati Osztály nyomozói is egymással ellentétes állításokat fogalmaztak meg, érdemes a személyes forrásokat (interjúk, visszaemlékezések, egódokumentumok), illetve a vizsgálati iratokat egymással párhuzamosan elemezni, kontextusba helyezve a vizsgálat során létrehozott három kategóriát.

Korai évek

*„S így találkozott össze ez a sok nemzetiség bennem,
aki meg is születtem, hogy éljem magam életét.”⁷*

Karátson Gábor 1935. május 21-én született Budapesten. Apai ágon Udvarhely vármegyei székely családból származott, dédapja, Karátson István a döntően magyar ajkú Székelykeresztúron volt református lelkész. Ahogy azt a hagyatékában fellelt önéletírásában Karátson Gábor írta: „...a Karátson család [...] tagjai ősidóktól fogva mind református papok voltak”. Nagypapa, ugyancsak István, megszakítva a lelkészi tradíciót huszártisztnek, pontosabban katonaoorvosnak állt, és Tolna megyei szolgálata során Bátaszéken talált magának sváb feleséget, Schwartz Magdolnát.⁸ Anyai nagypapa, Olgyai Viktor festő, grafikus (akit Karátson nem ismerhetett személyesen) Lőcsén született, cipszer, lengyel és szlovák ősöktől. Müncheni tanulmányai közben házasodott össze egy német leánnyal. Karátson szülei, Karátson László és Olgyai Eleonóra már Budapesten születtek, habár László fiatalkorától kezdve Kolozsváron élt, gimnáziumi tanulmányait is ott kezdte meg; családja 1919-ben menekült el Erdélyből a trianoni békeszerződést követő impériumváltás következtében. Budapestre érve egy ideig vagonlakóként voltak kénytelenek osztozni több ezer menekülttársuk sorsán.⁹

Az ifjú Gábor elemi iskoláit Budapesten végezte; erre az időszakra nem szívesen emlékezett: „...nemigen érdemes többet írni erről az időről. Az elemi iskola szörnyűségeire visszaemlékezni hosszú és nehéz volna.” A világháború végéhez közeledve a bombázások elől apja minisztériumát Sopronba költöztették, ahová követte őt családja is. Budapest ostromát azonban mégis Budapesten, a gellérthegyi házuk pincéjében élték át. Amikor édesanyját a pinceparancsnok kivezényelte az udvarra havat lapátolni, egy becsapódó német vagy magyar gránát szilánkjai súlyosan megsebesítették (ekkor Karátson visszaemlékezése szerint már a szovjet csapatok „kezén” voltak).¹⁰ Az asszonyt a János Kórházba

7 Karátson Gábor, dátum nélkül. Karátson Archívum EDK I/4/3.

8 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül. Karátson Archívum EDK III/4/4.

9 Uo.

10 Karátson Gábor életrajza. Festőművész, forradalmár, író, felszabadult gondolkodó, dátum nélkül. Karátson Archívum EDK I/4/10.

szállították, ahol amputálni kellett a lábát, de az életét már nem tudták megmenteni: két héttel sérülése után, trombózisban elhunyt.¹¹ A háborút követő időszakról Karátson így írt: „Iskoláimat, az állandó menekülések és bombázások közepette a legkülönbözőbb helyeken [végeztem], fél évet még egy svájci népiskolában is.”¹² Édesanyja rendkívüli hatást gyakorolt rá, elhunyt nagyapja keleti érdeklődését is ő közvetítette a kisfiúnak. A harcok elültét követően, mivel házuk súlyosan megrongálódott, a család a Gellért-hegy másik oldalára költözött. Karátson ekkor került még közelebbi kapcsolatba grafikus nagyapja távol-keleti műtárgyaival, indiai és kínai szobrokkal. Nézegette és másolta a különös írásjegyeket.¹³

Érettségi bizonyítványa szerint középiskolai tanulmányait az 1949/1950-es és 1950/1951-es tanévekben a Lónyai Utcai Református Gimnáziumban végezte, majd pedig a XI. kerületi József Attila Gimnáziumban, amely az államosított Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium jogutódja volt. A rendszerváltás után úgy nyilatkozott: a Váli utcában értette meg, hogy „ezek a proli gyerekek sem szeretik a rendszert”. Állítása szerint az órák közben a hátsó padokban azt skandálták, hogy „Rákosi pajtás enni kér, megyek a sarokra lószarért”.¹⁴ 1953 júniusában a matematika „jó”, illetve testnevelés „közepes” osztályzatain kívül minden tárgyból jeles érettségi vizsgát tett.¹⁵

Egyetemre mégsem került be közvetlenül a középiskola után, felvételijét ugyanis az Építőipari Műszaki Egyetemre 1953 augusztusában elutasították. Édesapjának címzett levelében az Oktatási Minisztérium illetékes előadója az elmarasztaló döntést az igen nagy számú jelentkezővel indokolta.¹⁶ 1953-ban, majd 1954-ben valóban jelentős mértékben csökkentették a felvételi kerétszámokat, de az elutasításban bizonyára a Karátson család osztályhelyzete is közrejátszhatott. Karátson László szerepelt az állambiztonsági szervek operatív nyilvántartásában, mert 1945 előtt az Iparügyi Minisztérium foglalkoztatásában állt mint miniszteri titkár.¹⁷ Az 1949-ben elfogadott felvételi szabályozás a szülők 1938-as foglalkozását vette alapul. Ekkor tizenegy kategóriát hoztak létre,

11 Karátson Gábor, dátum nélkül, i. m.

12 Önéletrajz kézírással. Karátson Archívum EDK I/4/5.

13 Karátson Gábor életrajza. Festőművész..., i. m.

14 Uo.

15 Karátson Gábor érettségi bizonyítványa és emléklapja. Karátson Archívum EDK III/2/3/1–2.

16 Egyetemi felvételének elutasítása. Karátson Archívum EDK III/2/4/1–3.

17 Vö. Kinevezések és előléptetések. *Budapesti Közlöny*, 1941. jan. 11. 2.

melyek közül az X jelölte az osztályidegent.¹⁸ A Budapesti Műszaki Egyetem levéltárában Karátson egyetemi felvételi bírálatát nem sikerült megtalálni, ugyanakkor mások esetében általában a keretszámra hivatkozva, vagy éppenséggel X, azaz osztályidegen származásuk miatt utasítottak el jelentkezőket.¹⁹ Karátson Gábor 1953. szeptember 22. és november 24. között az Állami Erdőrendezési Intézet 1. sz. kirendeltségénél volt kénytelen elhelyezkedni, ahol külső terepmunkáknál segédmunkásként foglalkoztatták. Ezt követően, 1954. február 4-től a Mélyépítési Tervező Vállalatnál mint figuráns állt alkalmazásban.²⁰ Így futott neki a második körös egyetemi felvételijének: német–magyar szakos tanárnak jelentkezett, helyhiány miatt azonban átirányították a jogi karra. Tanulmányait megkezdte, noha jól tudta, sosem lesz belőle jogász.²¹

18 Takács Róbert: *A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963*. Budapest, Napvilág, 2008. 33.

19 Köszönettel tartozom Derda Dávid kollégámnak, a Budapesti Műszaki Egyetem levéltárosának, aki igyekezett Karátson felvételi bírálatának felkutatásában segítségemre lenni.

20 Igazolások, dátum nélkül. Karátson Archívum EDK III/2/5/1–2. Földmérési munkálatok során azt nevezték figuránsnak, aki a topográfiai felvételek során jelzőzászlóval vagy más, jelölésre alkalmas eszközzel a kijelölt pontokhoz állt vagy a jelző mércét tartotta.

21 Önéletrajz, dátum nélkül. Karátson Archívum EDK I/4/9.

A vizsgálat perspektívái

„A budapesti főkapitányságnak úgy kell dolgoznia, hogy [...] munkájának jellege és iránya olyan legyen, hogy az elkövetkező hónapokban a régi klasszikus horthysta kategóriák ellen, azok ellen, akik kezét emeltek a munkáshatalomra, a nemzeti kommunizmus álarca alatt jelentkezett elemek ellen fel tudja venni a harcot, elő tudja segíteni azok fizikai megsemmisítését...”²²

A november 4-én Moszkvából hazatérő Kádár János és az általa vezetett kormány politikai és tömegbázis hiányában kezdetben csak a fegyveres ellenállás letörésében és a közrend helyreállításában gondolkodhatott. 1956 novemberében bevezették az egyszerűsített büntetőeljárást, decemberben pedig a rögtönbíráskodást. Kádár hamarosan az ellenforradalom fogalmi használatának fontosságát hangsúlyozta, miközben Rákosinak és társainak bűneit egyszerű hibákká nyilvánította. Nagy Imrét nyíltan árulónak bélyegezte, aki párttársai mellett megtévesztette magát Kádárt is. 1957 januárjában a Kádár mellett tartózkodó szovjet delegáció befejezte munkáját; Nagy Imrét és társait Romániába internálták; sikerült Moszkvában tartani Rákosit és híveinek jelentős részét. Az új hatalmi viszonyok lehetővé tették, hogy Kádárnak többet ne kelljen vitákat folytatni az októberi események értelmezési kereteiről.²³ A politikai vezetés stabil birtokában megalkothatta a saját narratíváját, melynek keretein belül bármely tettet ellenforradalminak lehetett értelmezni.²⁴ A végső elvi elgondolás szerint az ellenforradalmi erők valójában már kezdettől jelen voltak, és hiába nem akart a részt vevő tömeg nagyobb része tudatosan ellenforradalmat, jelenlétükkel, egyes megmozdulásaikkal tudattalanul mégis azon munkálkodtak.²⁵ A belügyi szervek feladata így elsősorban nem a valóság rekonstruálása, hanem a forradalom során történtek fentebb jelzett politikai koncepcióba való rendezése volt.

22 Idézi Krahulcsán Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Budapest, Jaffa, 2022. 84.

23 Rainer M. János: *Ötvenhat után (Tanulmányok)*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 15.

24 Takács Tibor: *A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság története*. Budapest, Jaffa, 2016. 19.

25 Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, Magvető, 1998. 21.

Karátson Gábort első ízben 1957. március 12-én tartóztatta le az Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya, egy nappal azután, hogy házkutatást tartottak a család gellérthegyi, Bakator utcai lakásán. Első letartóztatásáról nem sokat tudunk. Az ekkor történetekkel kapcsolatban a Politikai Nyomozó Főosztály részéről csak egy utasítás és a házkutatási jegyzőkönyv maradt fenn, mely szerint előállítását és a házkutatást 1957. március 11-én rendelték el.²⁶ 1957 tavaszára a forradalom üzenetei már csak titokban terjesztett röpcédulákon, illetve falfirkálásokban nyilvánulhattak meg. A MUK („Márciusban Újra Kezdjük”) feliratok felbukkantak az egész országban, melyek a forradalom március 15-ei újrakezdését jósolták. A röplapokra hamarosan reagált a hatalom is, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hívei válaszul a HUKUK („Ha Újra Kezdtétek, Újra Kaptok”) feliratokkal, illetve a MUK átértelmezésével („Minden Uszítónak Kötelet”) válaszoltak. A MUK ürügyével 1957 tavaszán a rendőrség újabb nagyszabású letartóztatási hullámot szervezett, melynek során – a Fejér megyei adatokat nem számítva – országosan több mint tizenkétezer embert vettek őrizetbe.²⁷

Karátson Gábort március 12-én éjszaka keltették álmából. Ekkor már napok óta alig aludt, ezért aldatót vett be. Biztosra vette, hogy előbb-utóbb érte is el fognak jönni.²⁸ 1957 februárjában Vekerdy Tamásnál bujkált, akinek felesége, Vásárhelyi Vera az ország elhagyására biztatta, de ezt Karátson rövid haborás után elvetette.²⁹ A házkutatás harminc percig tartott, és a nyomozók mindössze öt darab papírt foglaltak le.³⁰ A padlásra elrejtett röpcédulákat Karátson szerencséjére nem találták meg, az később jelentősen súlyosbította volna helyzetét. A Kozma utcai Gyűjtőfogházba vezető útról így emlékezett: „Nagyon félelmetes volt. Kijárási tilalom volt, és az éjszakában robogtak le a Gellérthegyről az autók, a fegyverek csövei kísértetiesen csillogtak mindenütt. Mentünk ki a Gyűjtőfogházba, valami erdőcskéken át suhantunk a kocsival, és nekem az az eszmém támadt, hogy itt valahol tarkón fognak lőni.”³¹ A kihallgatásait végző, Karátsonnal alig idősebb két fiatalember még a Gyűjtőfogházban be akarta szervezni. Beszélgetni invitálták egy presszóba, mire Karátson krakélerül azt válaszolta, hogy retteg a presszótól, a kis székektől és asztaloktól szinte halálfélelme van. Amikor a két kihallgató

26 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL.) 3.1.9. V-142893. 61. Utasítás, 1957. március 11.

27 Krahulcsán Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. *Betekintő* 2007. 2. sz.

28 Karátson Gábor: *Ötvenhatos regény*. Budapest, Helikon, 2005. 306.

29 Karátson Gábor életrajza. *Festőművész...*, i. m.; „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

30 Karátson Archívum EDK, III/1/11. Házkutatási jegyzőkönyv, 1957. március 12.

31 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

arra ajánlkozott, hogy ez esetben szívesen meglátogatják lakásán is, Karátson ezt nagymamája idegenekkel szemben tanúsított szeszélyes viselkedésére hivatkozva hárította el. Miután megértették a szándékos pimaszkodást, megfenyegették, hogy Kistarcsára internálják. Nem tudták beszervezni, és négy nap múlva elengedték.³²

1957 tavaszán még vizsgálható a jogi karon, de 56-os tevékenysége miatt fegyelmi eljárás indult ellene. 1957. július 23-án, egy hónappal és egy nappal a letartóztatása előtt valamennyi magyarországi egyetemről és főiskoláról kizárták.³³ Érezte, hogy elfogy körülötte a levegő, ezért vizsgálhalasztást kért, és elutazott Balatonlellére a Zsindely Ferenc és felesége, Tüdős Klára által üzemeltetett nyaralóba.³⁴ 1957. június 24-én újra előzetes letartóztatásba helyezték: egy hajnali úszás után a verandán aludt, amikor érte jöttek. Visszaemlékezése szerint egész Budapestig korholták, fasisztának nevezték.³⁵ „Most már mindenképpen végeznek velem” – gondolta. Budapestre érve a Pobeda személygépjármű és négy utasa a Gyorskocsi utcába kanyarodott be.³⁶ Személyével ekkortól a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának (BM II/8.) Vizsgálati Osztálya kezdett foglalkozni. A BM II/8. Osztály a megtorlások egyik legfontosabb szerve volt. A politikai rendőrség napi rendszerességgel vélhetően november közepén láthatott neki az érdemi „munkának”. Az új Vizsgálati Osztály élére december 1-jén Szalma József őrnagy került, akinek az irányítása alá 67 személyt rendeltek.³⁷ Amikor Karátson 1957 márciusában szabadon engedték, még nem

32 Karátson Gábor életrajza. Festőművész..., i. m.

33 Fegyelmi határozat Karátson Gábor kitiltásáról valamennyi egyetemről és főiskoláról, 1957. július 23. Karátson Archívum EDK, III/1/4.

34 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.; Zsindely Ferenc és felesége, Tüdős Klára Budapest ostroma során a Vöröskereszt védelme alá helyezték az Istenhegyi út 92. szám alatt álló villájukat, és 72-ed magukkal vészték át a legsúlyosabb napokat. A bújtatottak között voltak erdélyi és zsidó menekült gyermekek, illetve Apró Antalné és gyermekei. Ennek ellenére 1951-ben kitelepítették őket Budapestről, amit rövidesen szabad elköltözésre enyhítettek: így kerültek Balatonlellére, ahol egy nyaraló házmesteri feladatait vállalták. Nyaranta politikai okokból üldözött családok gyermekeit fogadták. Zsindely Ferenc halála után, Apró Antalné közbenjárására, Tüdős Klára Budapesten kapott lakótelepi elhelyezést. Lásd Szekér Nóra (szerk.): *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, 2021. 20–23.

35 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

36 Karátson 2005. 272.

37 Papp István: A BM/8. (Vizsgálati) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962 (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – LHarmattan Kiadó, 2013. 220.

született végleges döntés a politikai rendőrség szervezeti felépítéséről. 1957. március 1-jével Biszku Bélát bízták meg a Belügyminisztérium vezetésével, aki ezzel a megtorlások egyik kulcsfigurájává vált.³⁸ 1957 májusában 15 osztályt állítottak fel a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztály szervezetébe tagolva; ezek egyike volt a II/8., azaz a Vizsgálati Osztály.³⁹ Korábbi helyén, a Fő utcán alakult újra, ahol a forradalmat követően mintegy 1000 személlyel szemben folytattak vizsgálatot: közülük 450 főt adtak át az ügyészségnek vagy más büntetőintézeteknek.⁴⁰ Köztük Karátson Gábort.

38 Krahulcsán 2022. 75.

39 Papp 2013. 221.

40 Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle* 2008. 4. sz. 548.

A szemben álló felek

„Ungi később elárulta nekem, hogy apámmal is beszélt erről a dologról, s hogy apám azt mondta neki, én egész biztosan nem hazudok, én vagyok az ő igazmondó fia. Ez szíven ütött. Felismertem apám szavát [...]”.⁴¹

A Vizsgálati Osztályon első kihallgatója, Engedi László 1930 novemberében (öt évvel korábban, mint Karátson) született Makón, szegényparaszti családba, ahol hatan voltak testvérek. Három elemiit végzett, majd napszámosként helyezkedett el, dolgozott egy virágüzletben, útmunkáknál, majd pályamunkásként az államvasutaknál. 1949-ben édesapjával önként jelentkeztek a rendőrség kötelekébe. 1950 januárjában az ÁVH II. karhatalmi századához került az Andrássy (akkor Sztálin) út 66. szám alá (ekkoriban itt működött a karhatalmi parancsnokság⁴²). Teljesített őrszolgálatot Kistarcsán és a Tolnai (korábban Conti) utcai börtönben, majd 1952-ben a Vizsgálati Főosztályra helyezték. 1954-ben kezdte el a gimnázium első osztályát. Amikor Karátsonnal szembekerült, még nem fejezte be középiskolai tanulmányait.⁴³ A forradalom alatt egészen október 30-ig Fő utcai szolgálati helyén tartózkodott, majd miután el kellett hagyni az épületet, szüleihez távozott Makóra. November 2-án forradalmárok egy csoportja letartóztatta és egészen november 5-ig, a szovjet csapatok megérkezéséig fogva tartották. November 29-én már újra a Vizsgálati Osztályon találjuk.⁴⁴

Minősítési lapján tapasztalt fővizsgálóként hivatkoztak rá: „Engedi elvtárs szakmailag képzett vizsgáló, munkájában igen aprólékos és pontos. Jellemző, hogy nála még nem fordult elő az, hogy a kapott határidőre feladatát nem végezte volna el. Az ellenforradalom után több jelentős ellenforradalmi ügyben dolgozott igen jó eredménnyel. [...] Csendes, higgadt, meggyerő magatartásával sikerül elnyernie az őrizeteseink bizalmát.”⁴⁵ Ezzel szemben Karátson szerint Engedi rendszeresen gyűlölködő hangon beszélt, és folyton ordította vele.⁴⁶

41 Karátson 2005. 356.

42 Karhatalmi parancsnokság, Andrássy út 66. <https://topotema.hu/object/221> (utolsó letöltés: 2025. december 3.).

43 ÁBTL 2.8.1. 11927. Engedi László. Önéletrajz, 1954. május 8.

44 ÁBTL 2.8.1. 11927. Önéletrajz kiegészítés, 1962. május 4.

45 ÁBTL 2.8.1. 11927. Minősítési lap. 1958. április 15.

46 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

Az első kihallgatáson (június 26.) egy olyan papírt tett elé, melyen egyedüli vádként az szerepelt, hogy március 15-én társaival a Parlament elfoglalására készültek.⁴⁷ Évtizedekkel később Karátson megkérdezte barátját, Forintos Györgyöt, vajon honnan eredhetett a Parlament elleni támadás vádja. Forintos ekkor mesélte el, hogy valamikor 1956 decemberében Csepelen vita közben azt mondta a munkásoknak, nincsen arról szó, hogy el akarnák foglalni a Parlamentet, csak demokráciát szeretnének. Karátson az első sokk hatására ekkor azt vallotta, hogy 1956 októberében ellenforradalom történt. Engedi előszeretettel fenyegette nap mint nap azzal, hogy fel fogják akasztani: „Nagyon is nehéz volt a kötéllal való fenyegetőzést elviselnem, s az éjszakai lámpafény, az ajtórugdosás sem könnyítette meg a dolgomat, teljes elszigeteltségünk, a síri némaság. [...] Karátson, maga lógni fog, Karátson, maga lógni fog. Négy és fél hónap telt el így.”⁴⁸ Mindez annyira megterhelte, hogy miután kiengedték, a poszttraumás stressz hatására még hosszú ideig azt álmodta, hogy halálra ítélik és felakasztják.⁴⁹ Nagyon zavarta, hogy ellenforradalomnak nevezte az októberi eseményeket, ezért pár héttel később elhatározta, megmondja Engedinek, nem gondolta komolyan. Amikor azonban 1957. szeptember 27-én újra kihallgatásra vitték, már Ungi István főhadnagy fogadta.⁵⁰

Ungi István három évvel volt idősebb Engedinél, 1927-ben született a Makó közelében lévő Sándorfalván. Akárcsak Engedi családja, az ő felmenői is gazdasági cselédek, illetve kubikusok voltak.⁵¹ Ungi 1947 óta teljesített szolgálatot a Belügyminisztérium kötelékében. Bevallása szerint részt vett a budapesti harcokban, majd hazament felesége szüleihez. December 8-án csatlakozott az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága által szervezett BM Forradalmi Ezred 3. zászlóaljához, leszerelése után helyezték a Vizsgálati Osztályra. 1958 szeptemberében kezdte el gimnáziumi tanulmányait.⁵² Alapos vizsgálónak tartották.⁵³

47 Uo.

48 Karátson 2005. 353.; 355.

49 Uo. 37.

50 Uo.; ÁBTL 3.1.9. V-142893. 90. Jegyzőkönyv Kartáson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

51 ÁBTL 2.8.1. 10190. Ungi István.

52 ÁBTL 2.8.1. 10190. Ungi István. Minősítési lap. 1958. április 15.; Önéletrajzi kiegészítés. 1962. december 5.

53 ÁBTL 2.8.1. 10190. Ungi István. 1958. április 15.

A Viharsarok, ahonnan Engedi és Ungi származtak, 1945 előtt az ország egyik legszegényebb térsége volt.⁵⁴ Számukra a kommunista mozgalom és az államvédelem a szegénységből való kitörés lehetőségét kínálhatta. Azon miliók közé tartoztak, akikről a Horthy-korszak szociálpolitikája megfeledezett. Az októberi események során egy pillanatra sem ingott meg hitük a fennálló rendszerben, sőt igyekeztek azt fegyverrel védelmezni. (Az összefüggés persze árnyalható, hiszen a nélkülözők között tömegesen voltak forradalmárok is.) Engedit a szegedi felkelők le is tartóztatták, ami a megtorlások során plusz motivációt jelenthetett számára, habár a két tiszt életútjának ismeretében ilyenre egyiküknek sem volt szüksége. Karátson ezzel szemben egy olyan többgenerációs értelmiségi és művészcsaládból származott, ahol eleve kritikával tekintettek a fennálló szovjet típusú rendszerre és annak ideológiájára. Karátson szerint Ungi egyfajta apafigurát testesített meg. Amikor előállt azzal, hogy az októberi eseményeket nem tartja ellenforradalomnak, nem ugrott neki, inkább megpróbálta meggyőzni az ellenkezőjéről, majd közölte vele, hogy a véleménye tulajdonképpen senkit sem érdekel. Igyekezett lelkileg is megtörni. „Egyszer elővett egy géppisztolyt és rám fogta. Azt mondta, hogy ezt találta a padlásunkon. De hát ez csak blöff volt, ezt én is tudtam. Úgyhogy röhögtem.” Karátson úgy emlékezett, hogy a bajban mindig nevetett. A reakcióképzés a pszichológia által jól ismert elhárító mechanizmus, melynek során tudat alatt valaki az ellenkező viselkedést mutatja, mint ami valójában benne zajlik. „Mondtam, hogy ezt ne csinálja, mert ha elsül, akkor ez neki kínos lesz.” Ungi a dehumanizálás szándékával felelt: „Nem kell elszámolnom magával.”⁵⁵

54 Féja Géza: *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*. Budapest, Athenaeum, 1937. A szerző legismertebb és legtöbb vihart kavart szociográfiája 1937-ben jelent meg. A leplezetlen, szókimondó írásnak, mely a Békés, Csanád és Csongrád megyéket sújtó szegénységről tudósított, per lett a következménye. Féja Gézát osztály elleni izgatásban bűnösnek találták, könyvét elkobozták és öt hónap fogházra ítélték.

55 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

A forradalom előtt és október 23-án

„Akkor valami előlépett, ami lenyűgöző volt.
Aki nem látta, elképzelni se tudja; nem ám amolyan politikai dolog.”⁵⁶

1956 nyarán Karátson joggal érezhette, hogy az ELTE jogi karán is megindult valamiféle erjedés.⁵⁷ Rákosi Mátyás visszatérése a hatalomba 1955 márciusában ugyan az egyetemeken is megakasztotta a reformfolyamatokat, de az SZKP XX. kongresszusának hatása, majd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége márciusi határozata valódi változásokat hozott, amelyet megerősített Világhy Miklós rektor szeptember 8-án elhangzott székfoglaló beszéde is. A reformokat, oktatási szabadságot remélő, valamint a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) szerepét boncolgató hallgatók az akkor negyvenéves, ígéretes tudományos karrier előtt álló Révész László docens köré tömörültek, akit az állambiztonsági szervek már a forradalom előtt is ellenségként tartottak számon.⁵⁸ A megtorlás során őt tették a jogi karon lezajlott októberi események első számú felelősévé, neve Karátson Gábor kihallgatásai alkalmával többször felmerült. 1956. október 17-én a Petőfi Kör mintájára a jogáshallgatók is életre hívták saját szervezetüket, a Hajnóczy Kör, mely követelte március 15. nemzeti ünnepé nyilvánítását, a honvédelmi oktatás kivezetését, valamint az orosz nyelv és a szovjet jogi oktatás fakultatívá tételét.⁵⁹

Karátson a tüntetés előtti napokban már az egyetemen tartózkodott, de a szemesztert erdélyi útja miatt két-három hét halasztással kezdte, tehát a nyári és őszi eleji forrongásokról lemaradt.⁶⁰ A Vizsgálati Osztály állítása, mely szerint Karátson az ellenforradalmi tevékenységet kifejtő polgári származású csoport egyik vezető tagja, valamint a Hajnóczy Kör megalapításának egyik kezdeményezője és az ott szervezett viták „legaktívabb résztvevője” volt, megalapozatlannak tűnik.⁶¹ A visszaemlékezések és a vizsgálati anyag sokszor hiányos

56 Monory M. András – Tillmann J. A. (szerk.): *Ezredévi beszélgetések. Karátson Gábor*. Budapest, Kijárat, 1998. 202.

57 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

58 Argejő Éva: Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. *Múltunk* 2010. 2. sz. 122.

59 Uo. 124–125.

60 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül, i. m.

61 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 59. Javaslat, 1957. június 3.

rekonstrukcióiból annyi bizonyos, hogy még jócskán október 23. előtt, az összes évfolyam és oktató számára összehívott kari gyűlésen felszólalt.⁶² A professzorok ekkor beismerték, hogy az egyetemen sokáig hazudozás folyt, hogy félrevezették a diákságot, és véleményüket kérték a hibák kijavításához. A hallgatók hosszas, kínossá váló csendjét Karátson törte meg. Arról beszélt, hogy a diákokat túl sokszor vezették meg a múltban, és azért nem mernek szólni, mert félnek a megtorlásoktól.⁶³

A Hajnóczy Kör október 17-én alakult meg, így nem kizárt, hogy a felszólalás ekkor történt. Az 1957 szeptemberében tanúként kihallgatott Lábadi Ilona emlékezett arra, hogy Karátson részt vett a Hajnóczy Kör alakuló ülésén (a jogi kar nappali tagozatának kétharmada ott volt).⁶⁴ Szerinte Karátson az ülés kezdetén „követelte” a szervezet megalakítását, illetve a szovjet államszervezet és törvénykezési szervezet tárgyak eltörlését. Helyettük a lélektan, szociográfia, általános filozófia és jogfilozófia tantárgyak bevezetését kérte. Karátson 1957 augusztusában úgy emlékezett, hogy október 23-a előtt a Hajnóczy Kör két-három ülésén vett részt. Az augusztus 12-én legépelte ötoldalas feljegyzésében, mely tulajdonképpen egyfajta önvallomás volt, Karátsonnak napról napra kellett újra számot adnia a vele történt októberi eseményekről.⁶⁵ „Az volt Ungi elképzelése, belezavarodom majd a dologba, ellentmondásba kerülök azzal, amit Engedinek mondtam, s fogva leszek.”⁶⁶ Ez volt az első átgondolt emlékezési kísérlete. Igyekezett odafigyelni, hogy a leírtak ne térjenek el a szóban előadott vallomásaitól, de a feljegyzés mégis jóval több információt tartalmaz, mint a kihallgatási jegyzőkönyvek. (Ekkor még közel voltak a forradalom eseményei, de a kétezres években írt regényében már összefolyhattak a különféle gyűlések.)

Az október 23-i eseményekkel kapcsolatos tevékenysége nem különösebben érdekelte vallatóit, ezzel kapcsolatban alig három-négy alkalommal kérdezték. A megtorlások során a tüntetésen való részvételt még nem tekintették ellenforradalmi tettnek. Az első kihallgatását összefoglaló jegyzőkönyv szerint Karátson elismerte részvételét a tüntetéseken, és azt, hogy október 23-án délelőtt felolvasott egy röpcédulát az egyetemen.⁶⁷ Második kihallgatásán újra megkérdezték tőle, hogy milyen szerepe volt az ellenforradalom előkészítésében.

62 Karátson 2005. 63–64.

63 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül, i. m.

64 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 217. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. szeptember 26.

65 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 82. Feljegyzés, 1957. augusztus 12.

66 Karátson 2008. 380.

67 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 66. Jelentés Karátson Gábor gyanúsított első kihallgatásáról, 1957. június 26.

Karátson megerősítette a röpcédula felolvasását, de tagadta, hogy részt vállalt volna bármilyen előkészületben. A mindössze pár sort tartalmazó papírlapot a Műszaki Egyetem egyik hallgatójától, Scher Jánostól⁶⁸ kapta, a röplap a tüntetésen való részvételre buzdított, és óva intett az esetleges provokációtól. A vizsgálati iratok szerint a szöveget Karátson a harmadéves hallgatók előtt olvasta fel. Úgy vélte, hogy a röplap tartalma nem váltott ki jelentőst hatást, hiszen ekkor már mindenki tisztában volt azzal, hogy megtartják a tüntetést, amelyet a párt-szervezet is helyeselt.⁶⁹ A forradalom első napjának eseményeivel kapcsolatban ezután 1957. október 2-án kérdezték újból, ekkor Karátson bűnösnek vallotta magát a röplap felolvasása és a tüntetéseken való részvétel miatt.⁷⁰

Október 23-án délelőtt az ELTE Rektori Tanácsa valóban javasolta az egyetem polgárainak, illetve a párt- és DISZ szerveinek részvételét a délután három órára meghirdetett megmozduláson, meghagyva, hogy igyekezzenek a megfelelő irányba terelni a követeléseket, elkerülni a provokációt, és megakadályozni a jobb-, esetleg baloldali kilengéseket.⁷¹ A tüntetéshez Karátson az egyetem épülete előtt csatlakozott. Feltehetően a röpcédula és a Rektori Tanács intelmei alapján eleinte maga is igyekezett fellépni a tüntetést radikalizálni szándékozókkal szemben. Amikor a Kossuth téren meghallotta, hogy mögötte három férfi azt kiabálja, hogy „le a vörös csillaggal”, arra kérte őket, hagyják abba: „Nem ragaszkodtam személy szerint annyira a vörös csillaghoz, de én egyáltalán nem gondoltam, hogy ez egy kerek-perec antikommunista dolog. Hanem hát mint mindenki, én is úgy gondoltam, hogy ez egy a meglévő izének a megjavítására irányuló valami.”⁷² Pár perc múlva, amikor a tér több szegletéből is meghallotta a rigmust, már velük együtt kiáltotta.⁷³ Az eljárás során keletkezett saját kezű feljegyzésében úgy emlékezett, hogy a tüntetés előtt megbeszélték csoporttársaival, hogy a felvonulás alatt senkit sem engednek soraik közé.⁷⁴

68 Scher János a forradalom után elhagyta Magyarországot. ÁBTL 3.1.9. V-150384/2. 208. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. június 25.

69 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 67. Jegyzőkönyv Karátson Gábor második kihallgatásáról, 1957. július 2.

70 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 92. Jegyzőkönyv Karátson Gábor terhelt kihallgatásáról, 1957. október 2.

71 Argejő 2010. 126–127.

72 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül, i. m.

73 Karátson 2005. 68.

74 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 96. Karátson Gábor saját kezű feljegyzése, 1957. július 4.

A Kossuth térről követte a tömeget a Felvonulási térre (ma Ötvenhatosok tere), végignézte a Sztálin-szobor ledöntését, majd az emberáradattal a Bródy Sándor utca felé indult: „Egy sötét utca szurdokában elindultunk a Rádió felé. Nem mintha tudtam volna, hol a Rádió. Megrögzött budaiként, Pestről szinte semmit se tudtam.”⁷⁵ Fontos adalék ez Karátson származásával és identitásával kapcsolatban. A fegyveres forradalmárokhoz nem csatlakozott, alkatilag távol állt tőle az erőszak: „Iszonyodtam a fegyverforgatás puszta gondolatától is.”⁷⁶ „Fölvettem egy követ, és mentem azzal a kővel. De hamarosan beláttam, hogy ez egyszerűen nevetséges, hogy még akkor se vágnám hozzá valakihez a követ, ha nincs nála puska.”⁷⁷ Október 24-én este, vagy 25-én reggel véradás szándékával jelentkezett az Országos Vérellátó Szolgálat kelenföldi, Karolina úti központjába, ahol végül október 28-ig ott maradt segíteni.⁷⁸ Az eufóriától hajtva az október 23-án lezajlott fontosabb események, illetve helyszínek szinte mindegyikén jelen volt. Az izgalom, a feszültség és a fegyverropogás hangjának hatására hazafelé menet a Boráros téren, fejét a kezébe temetve keserves zokogásban tört ki.⁷⁹

75 Karátson 2005. 83.

76 Uo. 195.

77 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül, i. m.

78 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) XXV. 4.a. – 1957 – 5376. oldalszám nélkül. Védekezés című önvallomás, dátum nélkül.

79 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül, i. m.

Az egyetemen a forradalom alatt

„Igazán nem mondhatom, hogy a Fő utcán jól éreztem volna magamat, akár még Ungi alatt is. Elfáradtam, addigra már.”⁸⁰

Miután befejezte szolgálatait az Országos Vérellátó Központban, október utolsó napjaiban Karátson, Forintos György és Töttössy Zsolt hallgatótársaival, Révész László vezetésével orosz nyelvű röpcédulákat és plakátokat készítettek a szovjet katonák tájékoztatására. A plakátokat természetesen a pályát tévesztett Karátson tervezte.⁸¹ Október 31-én az ELTE Rektori Tanácsának nagygyűlésén megalakult a jogi kar Forradalmi Bizottsága, mely november 3-ig minden nap ülésezett. A testületbe Karátson Gábort is beválasztották, az elnök Révész László lett.⁸² Hamarosan elbocsájtották az egyetemről Névai Lászlót, a Szovjet Jogi Tanszék vezetőjét, aki egykor a Rajk-per egyik kirendelt védője volt, valamint Sarlós Márton és Vas Tibor professzorokat.⁸³ Engedi a kihallgatások során elsősorban azt szerette volna bizonyítani, hogy Karátsonnak számottevő szerepe volt a Forradalmi Bizottság által kezdeményezett elbocsájtásokban. A kényszernyugdíjazásokat nem lehetett tagadni, ezért eleinte Karátson azzal próbált védekezni, hogy nem emlékszik, kik hozhatták meg a végső döntést. Ő abba az albizottságába került, amely az oktatás mihamarabbi újraindításával foglalkozott.⁸⁴

Később azt vallotta, hogy az elbocsájtások feltehetően Révészhez köthetők, „akinek tevékenysége a Forradalmi Bizottságban valóban ellenforradalmi célok megvalósítását tükrözte”.⁸⁵ Szerinte sem ő, sem más bizottsági tagok nem értettek egyet Révész javaslatával, aki arra hivatkozott, hogy a kitiltásokra az érintett tanárok, illetve hallgatók személyes biztonsága miatt volt szükség. A Bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy a kizárások csak ideiglenesek lehetnek, melyekről később a minisztériumnak kell döntenie. Csak ezzel a kitételrel járultak hozzá

80 Karátson 2005. 364.

81 Argejő 2010. 129.

82 Uo. 130–131.

83 Uo. 131.

84 ÁBTL 3.1.9. V-150384/2. 210. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. június 25.

85 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 68. Jegyzőkönyv Karátson Gábor 2. kihallgatásáról, 1957. július 2.

Révész javaslatához.⁸⁶ Tudhatta, hogy Révész ekkorra már elhagyta az országot, így szerepének kiemelésével nem keverhette bajba. Mindennek már nem volt nagy jelentősége, hiszen a nyomozó hatóságok eddigre már rekonstruálták az eseményeket. Kiderítették azt is, hogy a Révész által beterjesztett kitiltási javaslat elfogadására 1956. november 1-jén került sor az egyetem hetes számú nagytermébe összehívott bizottsági gyűlésén.⁸⁷

Az 1990-es években Karátson szinte egyáltalán nem emlékezett a kitiltások körüli eseményekre. A művészetek és a filozófia iránt érdeklődő fiatal nem érdekelte túlzottan a kommunistának mondott tanárok ügye: „Idegenül éreztem ott [a Forradalmi Bizottságban] magamat, mert soha életemben nem foglalkoztam gyakorlati politikával, s azokban a zűrzavaros napokban, mikor nálam élesebb látásúak is megzavarodtak, én igazán nem tudhattam mit cselekedni: éppen ezért teljesen passzív maradtam.”⁸⁸ Ekkor is javasolta, hogy az egyetemi órák közé szabadon választható jelleggel vegyék fel a szociográfiát, az általános filozófiát és a lélektant.⁸⁹ „Viszont, amit látok a periratban, hogy én részt vettem abban, hogy a kommunista professzorokat távolítsák el. Én abszolút nem emlékszem. [...] Én azt sem tudom, hogy volt-e, hogy azokat eltávolították. De volt ott jó pár ember, mint a Névai meg jó pár ember, akiket bőven el kellett volna távolítani, mert rettenetes ilyen bérenc ember volt ott jó néhány, de én erre nem emlékszem.”⁹⁰ November 4. előtt csupán két bizottsági ülésen vett részt, utána mindössze egyen. Október 31-én belépett az egyetemi nemzetőr-ségbe, és a nyomozók szerint fegyvere is volt.⁹¹ Az ELTE összes kara közül egyedül a jogon született kitiltási lista, mely magyarázat lehet arra, hogy a kihallgatások során miért szenteltek ennek az időszaknak ekkora figyelmet.⁹² A kizárási ügyek a kiszabott büntetés mértékében is jelentős szerepet játszottak.

86 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 83. Feljegyzés, 1957. augusztus 12.

87 ÁBTL 3.1.9. V-152876. 62. Jegyzőkönyv Pálos Oswald kihallgatásáról, 1957. február 21.

88 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376., oldalszám nélkül. Védekezés, dátum nélkül.

89 ÁBTL. 3.1.9. V-142893. 88. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

90 Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, dátum nélkül, i. m.

91 ÁBTL 1.6. X. s. – XIII. t. – 22. kötet. Monográfiák. 78. Jelentés Forintos György és társai ügyében, 1957. október 7.

92 Borsodi Csaba: Forradalmi bizottságok, munkástanács az ELTE-n 1956-ban. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szőgi László tiszteletére*. Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018. 173.

November 4. után

„Aztán jött november 4-e. Az rettenetes volt.”⁹³

A szovjet támadás után Karátson azt tervezte, hogy táviratot ír az orosz ifjúsághoz, „mint Tolsztoj és Dosztojevszkij népéhez, hogy ezt ne hagyják”.⁹⁴ A kiáltvány kész szövegét elvitte Göncz Árpádnak, aki figyelmeztette, hogy a hitelenség érdekében a levelet alá kellene írnia. „Azt gondoltam én ezt nem fogom aláírni, mert ennek fele se tréfa. Ha én ezt aláírom, engemet kinyírnak. Aztán ezen vívódtam magamban, resteltem is meg nem is. De alapjába véve ma is azt gondolom, hogy jól tettem. Az orosz ifjúság úgysem védte volna meg Magyarországot.”⁹⁵

Ettől függetlenül nem hagyott fel az ellenállással. A MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) tagjaként aktív részt vállalt a diákok ellenállásának megszervezésében, legalább két alkalommal ellátogatott Csepelre, ahol igyekezett kapcsolatot építeni a fiatal munkásokkal. A Kádár-rezsim számára a munkások helyzete súlyos dilemmát okozott a forradalom utóhatásainak kezelésében. Az ötvenes évek munkásosztálya nem élt jobban, mint a háború előtt. A bérek és a fizetések vásárlóereje 1956-ban, 17 évvel a háború kitörését követően sem érte el az 1938-as bázisszintet, a háborús konjunktúra időszakáról nem is beszélve.⁹⁶ 1956 novemberében a kádári vezetés „kettős beszédet” folytatott a munkástanácsokkal kapcsolatban: eleinte legális szerveződésként elismerte őket, de valójában sosem kívánta megosztani velük a hatalmát. Felszámolásuk a Kádár-kormány megerősödésének függvénye volt, a megtorlások azonban kellemetlenül érintették a hatalmat, hiszen azokkal szemben kellett fellépniük, akik a marxista ideológiába ágyazott propaganda szerint elvileg a hatalmuk legfőbb bázisát jelentették.⁹⁷ Éppen ezért a nyomozó hatóságok számára Karátson csepeli látogatásai voltak a legsúlyosabb bűntettek.

93 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

94 Uo.

95 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

96 Gulyás Martin: „Szocializmust akarunk, de magyar úton”. *Munkástanácsok 1956–1957-ben.* Budapest, Corvina, 2022. 62.

97 Uo. 121.

Karátson visszaemlékezése szerint Bárány János,⁹⁸ a Tompa utcai felkelők parancsnoka kereste fel őket a jogi karon: „Ti csak fortyogtok az értelmiségi levetekben és a velünk harcoló munkássággal nem törődtek. Minket le se szartok! Menjenek ki a gyárba, mert ott a kádáristák már szervezkednek.”⁹⁹ Karátson ekkor már tagja volt a november 12-én újrászervezett MEFESZ kari Ideiglenes Intéző Bizottságának.¹⁰⁰ A MEFESZ-be minden egyetemi kar két-két küldöttest delegált.¹⁰¹ „Odajárogattunk, szónokoltunk és mondtuk, hogy ezt nem lehet annyiban hagyni, az biztos. Ott már kádáristák is megjelentek, és kezdték mondani a magukét. Szóval huzavona volt, de mondom, azt hittük, hogy ha nagyon erőltetjük a dolgot, akkor azért a forradalom vívmányaiból valamit meg lehet őrizni. Hogy akár többpártrendszer is lehet, jugoszláv út, meg nem tudom mi.”¹⁰² Az Intéző Bizottságon belül ekkor is tanulmányi ügyekkel foglalkozott: Forintos Györggyel és Töttössy Zsolttal közösen dolgoztak egy egyetemi autonómiáról szóló törvényjavaslaton, melyet a kar rektorának kívántak eljuttatni.¹⁰³ Bárány János ekkortájt a Csepel Vas- és Fémművekben dolgozott szerszámkészítő-lakatosként, tagja volt munkahelye munkástanácsának, és az ott alakult MAFISZ (Magyar Forradalmi Ifjúsági Szövetség) elnökeként működött.¹⁰⁴

98 Bárány János (1930–1956) Bárány október 23-án csatlakozott a tüntetéshez, a Magyar Rádió ostroma idején Csepelre távozott, hogy fegyvereket és munkásokat hozzon a harcokhoz. A Tompa utcai felkelők parancsnokaként szembeszállt a szovjet csapatokkal. November 4-én is felvette a harcot, bár számos tanúvallomás arról tanúskodik, hogy igyekezett társait meggyőzni az ellenállás értelmetlenségéről. December elejétől részt vett a Bástya csoport fegyveres szervezkedésében, de pár nappal később letartóztatták. Kegyelmi kérvénye elutasítását követően 1959. február 18-án kivégezték. Lásd Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalmi tekintett cselekményekért. In: Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Argumentum, 2024. 203.

99 Karátson Gábor életrajza. Festőművész. . . , i. m. Mécs Imre november 10-ére tette Bárány látogatását: Mécs Imre: *Hiszem, mert képtelenség. Életinterjú.* Készítette Nóvé Béla. Budapest, Magvető, 2025. 226.

100 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 89–90. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

101 Argejő 2010. 134–135.

102 „Kődmumusokkal birkóztunk”, i. m.

103 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 89. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

104 Mécs Imre: Szervezkedés november 4-e után. In: Szakolczai Attila (szerk.): *1956. (Nemzet és emlékezet).* Budapest, Osiris, 2006. 491.

Csepelen 1956. november 4-től kezdődően heves harcok bontakoztak ki, az ellenállást csak november 9-ére sikerült végleg felszámolni.¹⁰⁵ A munkástanácsok november 4. után úgy ítélték meg, hogy a forradalom bizonyos vívmányai megőrizhetőek, amiért érdemes harcolni. Egyfajta harmadik utas demokrácia tálaján álltak: követelték a szabad választásokat, de nem kizárólag a többpártrendszer alapján. A pártok megjelenését bizalmatlanul fogadták, a forradalom által teremtett nemzeti egység megbontóiként értelmezték őket.¹⁰⁶ A Nagy-Budapesti Központi Tanács (KMT) december 9-én bekövetkezett betiltása után, a Vas- és Fémművek munkástanácsai az ellenállás utolsó fészkeiként egészen január elejéig tartani tudták magukat.¹⁰⁷

Karátson úgy emlékezett, hogy 1956 decemberében három alkalommal járt Csepelen, elősorban azért, hogy megismerkedjen a munkásifjúság problémáival és a MAFISZ célkitűzéseivel. Elmondása szerint már ifjúkora óta érdekelte a munkások helyzete, amit Engedi hitetlenkedéssel fogadott. Azzal vádolták, hogy fegyveres felkelésre és sztrájkra buzdította a munkásságot, amit mindvégig tagadott.¹⁰⁸ A tárgyalások során Karátson hangsúlyozta, hogy nem utasításra mentek Csepelre, hanem meghívták őket.¹⁰⁹ Az egyetemistákat Csepelre hívó Báránynyal nem alakulhatott ki szoros kapcsolata, hiszen a volt fegyveres forradalmárt 1956. december 10-én őrizetbe vették.¹¹⁰ 1956 novemberében egyébként nem is tudta, ki ő, csak akkor jött rá, hogy a Tompa utcai felkelők parancsnokával találkozott, amikor 1989 után elolvashatta tárgyalásának jegyzőkönyveit.¹¹¹ Emlékezete szerint Csepelen Fejes Bélával, Ladányi Árpáddal és egy Brigitta nevű nővel beszélt személyesen. Csak abban volt biztos, hogy decemberben járt

105 Eörsi László: *A csepeli fegyveres ellenállás, 1956*. Budapest, Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – 1956-os Intézet Alapítvány, 2016. 72–94.

106 Varga László: Munkás – munkásság – munkástanácsok, történelmi távlatban. In: Rainer M. János – Valuch Tibor (szerk.): *Munkások '56. Évkönyv XXII, 2016–2017*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány, 2017. 28–29.

107 Kis János: Az 1956–57-es restauráció. Harminc év távlatából. *Medvetánc* 1988. 2–3. sz. 230.

108 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 70–71. Jegyzőkönyv Karátson Gábor második kihallgatásáról, 1957. július 2.

109 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 812. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 19.

110 ÁBTL 3.1.9. V-143260/2. 11. Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1956. december 22.

111 „A vádlottak cselekedetei fiatalságukkal és műveltségükkel magyarázhatók...” Szabényi Csilla interjúja Karátson Gáborral. *Beszélő* 1993. 42. sz.

Csepelen, de azt nem tudta vagy nem akarta felidézni, hogy pontosan mely napokon.¹¹² A védőügyvédje, dr. Tóth Zoltán által összeállított témavázlat szerint Karátson december közepén biztosan ellátogatott Csepelre, ahol a munkástanács egyik ülése után arról beszélgetett néhány résztvevővel, hogy szükséges lenne szorosabbra fűzni a baráti viszonyt a munkás és az értelmiségi fiatalok között.¹¹³

1957. augusztusi feljegyzésében leírta, hogy először 1956. december elején járt Csepelen, belehallgatott a munkástanács gyűlésébe, majd találkozott néhány MAFISZ-taggal. Köztük volt Gavula Brigitta szövönő, Fejes Béla lakatos, Mozsár Béla villanyszerelő és Ladányi Árpád felkelő.¹¹⁴ Karátson ragaszkodott azon álláspontjához, hogy a munkás–értelmiségi párbeszéd megteremtésén fáradozott, mely szerinte a DISZ idején teljesen hiányzott. Fejes Bélának kifejtette, hogy az egyetemisták politikai és gazdasági kérdésekben a marxizmus talaján állnak. Forintos és Töttössy társaságában karácsony előtt újra ellátogattak Csepelre, ekkor mindketten felszólaltak az ifjómunkások gyűlésén. Megbékélésre szólította fel a megjelenteket, és még arról sem volt hajlandó vitát nyitni, hogy forradalom vagy ellenforradalom zajlott-e októberben.¹¹⁵ A nyomozók mindenkit igyekeztek kihallgatni, akikkel Karátson Csepelen találkozott. Mozsár Béla szerint Karátson december 21-i felszólalásában erőteljesen bírálta, illegitimnek nevezte a kormányt, mely csak a szovjet csapatok segítségével képes ellátni funkcióját.¹¹⁶ Fejes Bélát legalább két alkalommal hallgatták ki az ügygel kapcsolatban, aki a megtorlások során több esetben is tett terhelő vallomásokat forradalmároknak.¹¹⁷ Úgy emlékezett, hogy Karátson már november végén összekötők kijelölését kérte a munkásoktól, hogy a forradalom alatt kialakult kapcsolatokat megőrizték, és képesek legyenek egységesen kiállni a Kádár-kormánnyal szemben. Arra figyelmeztette a csepelieket, hogy ne tűrjenek meg a soraikban egykori DISZ-

112 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 77–79. Jegyzőkönyv Karátson Gábor harmadik kihallgatásáról, 1956. július 23.

113 Témavázlat – dr. Tóth Zoltán, oldalszám nélkül. Karátson Archivum EDK, III/1/5.

114 Az állambiztonsági szolgálatok információi szerint Ladányi Árpád tagja volt annak a 20. kerületi rendőrkapitányságon szerveződött felkelői csoportnak, akik a forradalom ideje alatt házkutatást tartottak a Pesterzsébeten élő Ratkó Anna, egykori népjóléti, majd egészségügyi miniszternél. ÁBTL 1.6. X. s. – XIII. t. – 1. kötet. Monográfiák. 152–153. Javaslat az ügy lezárására, 1959. június 19.; ÁBTL 3.1.5. O-16804. 71. Összefoglaló jelentés, 1959. január 14.

115 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 85–86. Feljegyzés, 1957. augusztus 12.

116 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 229. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. szeptember 13.

117 ÁBTL 3.1.5. O-16797/2. 78. Jelentés Halbrecht György előzetes letartóztatott és társai ügyében, 1957. szeptember 17.

vezetőket. Nem tudhatta, hogy a forradalom előtt Fejes is tagja volt a DISZ vezetőségének.¹¹⁸ Karátson ügyesen szűrte ki a vallomásban a „forradalom alatt” szókapcsolatot, és rögtön rámutatott, hogy a csepeli utaknak pontosan az volt a célja, hogy létrehozza azokat az informális kapcsolatokat, melyek korábban nem léteztek.¹¹⁹ Vallomása szerint éppen azt tanácsolta a munkásoknak, hogy azokat a DISZ-titkárokat, akikben nem csalódtak, nyugodtan vegyék be a MAFISZ-ba.¹²⁰

Fejes vallomása szerint Karátson és más egyetemi hallgatók december 8-án reggel jártak másodjára a Vas- és Fémművekben. „[Karátson] Több MAFISZ-tag előtt közölte, hogy a volt központi munkástanács egyes tagjait az oroszok letartóztatták, 10 órára ül össze az országos munkástanács értekezlet és Csepel választ várják a sztrájk megszavazásának kérdésében. A MEFESZ-be már várják az országos munkástanács küldöttek a Csepeliek döntését, és ha a csepeli fiatalok a sztrájk kimondása mellett döntenek, a sztrájk az egész országra ki fog azonnal terjedni.”¹²¹ A tárgyalások kudarcai, illetve a Kádár-kormány agresszív fellépésének következtében 1956. december 8-án a KMT december 11–12-re egy 48 órás általános munkabeszüntetés mellett döntött.¹²² A tiltakozó sztrájkot a kormány nem tudta megakadályozni, de másnap törvényen kívül helyezték a munkástanácsokat, december 11-én pedig letartóztatták a tárgyalások ürügyén Parlamentbe csalt Rácz Sándort és Bali Sándort, a KMT vezetőit.¹²³ Fejes a megtorló hatóságok összes kommunikációs paneljét bevetette. Eszerint Karátson követelte a szovjet csapatok kivonását az országból, valamint a Varsói Szerződés felmondását, és az ország semlegességének kinyilvánítását. Kijelentette, hogy „forradalom volt”, nem pedig ellenforradalom, „hibásnak tartotta a marxizmus ideológiai tételeit és nem tartotta helyesnek ennek az ideológiának az alapján a marxizmus építését [sic!].”¹²⁴ Nincs rá egyértelmű bizonyíték, de elég valószínűnek tűnik, hogy Fejes a hatóságok által beavatott, koncepció tanú volt, akivel szándékosan igyekeztek Karátsonra keletkezni.

118 3.1.9. V-141806/4a. 271. Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt és Nemzeti Függetlenségi Frontba szereplő személyek névsora.

119 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 77–78. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. július 23.

120 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 146. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. július 18.

121 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 243. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. augusztus 29.

122 Szakolczai 2006. 364.

123 Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, 1956-os Intézet, 2001. 85.

124 Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. augusztus 29., i. h.

Fejes túlzó vallomásától eltekintve valószínű, hogy december 21-én Karátson bátrabban viselkedett, mint ahogy azt feljegyzésében leírta, amikor kihallgatói előtt érthető módon igyekezett mondatai jelentőségét tompítani. Karátson jól ismerte fel, hogy a Kádár-kormány hatalmi bázisát 1956 decemberében a szovjet csapatok jelentették, ha pedig mindez elhangzott, az gyakorlatilag a Nagy Imre-kormány programjának megismétlése volt. Ügyvédjének a per során készített jegyzetei szerint – melyek 1956 októberétől egészen december végéig követik az eseményeket – Karátson, Forintos és Töttössy december 21-én a MAFISZ alakuló ülése miatt mentek Csepelre. Karátson ekkor hitet tett a forradalom mellett, bírálta a Kádár-kormányt és a marxizmust, melyet alkalmatlannak tartott a szocializmus építéséhez. Hogy Karátson a szocializmust mint legitim célt elismerte-e, azt nem tudjuk, de a későbbi nyilatkozatai alapján valószínű, hogy elsősorban a kihallgatói előtt védte így magát. Követelte a szovjet csapatok kivonását, Magyarország semlegességének kinyilvánítását és kilépését a Varsói Szerződésből, végül Nagy Imre visszahozását a kormányba. A jegyzet szerint mindez Karátson a munkásokkal való vita közben mondta, nem pedig felszólalásában.¹²⁵

A márciusi házkutatás során a nyomozók négyoldalnyi „ellenforradalmi jellegű” verset is lefoglaltak a Bakator utcában.¹²⁶ Kihallgatásain Karátson úgy pontostott, hogy a papírokon egy konkrét vers vázlatai voltak, melyet még nem fejezett be. A költeményt Karátson 1956. december 23-án, édesapja keletnémet gyártmányú, zöld színű Erika típusú írógépével, a forradalom kitörésének második hónapfordulójára készítette. Ungi a már többször idézett feljegyzés szerint ezt az írógépet bocsájtotta Karátson rendelkezésére.¹²⁷ Csalatkoznia kellett. Karátson nem ismerte el sem a sztrájkra, sem a fegyveres harcra való felbujtás vádját, és barátaira, csoporttársaira sem tett terhelő vallomást. A csoporttársai-val kapcsolatos kérdésekre rendre kitérő válaszokat adott: „konkrét ellenforradalmi tevékenységről nem tudok” vagy „határozott választ nem tudok adni”.¹²⁸ A vers mint „ellenforradalmi megnyilvánulás” ettől függetlenül később bekerült a vádiratba, és az ítélet indoklásába is.

125 Kézirat feljegyzés a tárgyalásról, dátum nélkül. Karátson Archivum EDK III/1/12.

126 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 95. Határozat Karátson Gábor házkutatási anyagának rendezéséről és az ügyhöz való csatolásáról, 1957. szeptember 29.

127 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 73–75. Jegyzőkönyv Karátson Gábor harmadik kihallgatásáról, 1957. július 8.

128 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 136–137. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. július 11.

A nyomozati szakaszt 1957. október 8-án zárták le, két nappal később Karátsont átkísérték az ügyészségre.¹²⁹ Az összefoglaló jelentésben a nyomozók elhagyták a kihallgatások során Karátson megijesztésére, kifárasztására használt formulákat. Nem volt szó a Parlament elfoglalásáról, sem a fegyveres harcra való bujtogatásról. Csepellel kapcsolatban megelégedtek annyival, hogy december 21-én „revizionista” szellemben szólalt fel, és „igyekezett eszmei zűrzavart kelteni az ifjúmunkások között, és ébrentartani az ún. »forradalmi hangulatot«”. Kiemelték részvételét a Forradalmi Bizottságban és a MEFESZ-ben. A fő vádpontok között szerepelt, hogy megszavazta a tanárok kitiltását, de elhallgatták, hogy erre csak az ideiglenesség hangsúlyozásával volt hajlandó. Utolsóként szerepelt az „uszító hangú, kormányellenes” vers, még akkor is, ha azt csak „barátai körében terjesztette”.¹³⁰

129 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 281. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. október 8.; Uo.

288. Szolgálati jegy, 1957. október 10.

130 ÁBTL 3.1.9. V-142893. 282. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. október 8.

A per

„Ungi előadó bizonyos értelemben fején találta a szeget, midőn azt fejtegette egyszer, és sértő szándék mosolygott rám szürke szeméből, én csak azért hőzöngtem (hőbörögtem) tovább nov. negyedike után is, mert furdalt a lelkiismeret, hogy nem vettem rész a fegyveres harcokban.”¹³¹

Karátson ügyvédje azt igyekezett hangsúlyozni, hogy védencének és társainak forradalom alatti tevékenysége marginális, tetteik a nagy egésznek tekintve jelentéktelenek. Tanúk segítségével próbálta igazolni, hogy bármerre is sodródtak, fiatal koruknál fogva sehol, senki sem vette őket komolyan.¹³² Az október 23-i tüntetésen való részvételt a Kossuth téri jelenettel igyekeztek menteni, de a tárgyaláson Asztalos László, a jogi kar adjunktusa egyébként is azt vallotta, hogy a tüntetésen a jogi kar hallgatói azért vettek részt, hogy elejét vegyék a tömeg radikalizálódásának.¹³³ A Vérellátó Központban eltöltött napokkal kapcsolatosan három tanú igazolta, hogy Karátson és öccse nyolc-kilenc, a bejárat mellett fekvő, sérült szovjet katonának nyújtott segítséget, és közösen beszállították őket a legközelebbi kórházba.¹³⁴ A jogi kar tanárainak elbocsájtásával kapcsolatban igyekeztek hangsúlyozni, hogy Révész javaslatát a Forradalmi Bizottság csak az ideiglenesség kitételével fogadta el. A szovjet jogtörténet, illetve orosz nyelv oktatását nem kívánták betiltani, csak fakultatívvá tenni.¹³⁵ A védelem hangsúlyozta, hogy Lábadi Ilonának – aki korábban azt vallotta, hogy Karátson kifejezetten követelte a szovjet tárgyak eltörlését – jól jött a szovjet tárgyak kivezetése, mivel az egyikből hármasra állt, így veszélyben forgott kitűnő bizonyítványa.¹³⁶

Kirchner Veronika tanú szerint a fiatal csepei munkások nem tudták komolyan venni a Pestről érkező egyetemistákat: „Már konkrétan nem emlékszem, mit mondott. Arra emlékszem, hogy felszólalásakor valami olyasmit mondott,

131 Karátson 2005. 447.

132 Kézirat feljegyzés a tárgyalásról, dátum nélkül, i. h.

133 Uo.

134 Uo.

135 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 812. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 19.

136 Kézirat feljegyzés a tárgyalásról, dátum nélkül, i. h.

amin nevetni lehet, mert a jelenlévők elkezdtek nevetni.”¹³⁷ Igyekeztek azt a benyomást kelteni, hogy Karátson mindig elítélte a kizsákmányolást, és a múltban is nagy figyelmet szentelt a társadalmi egyenlőtlenségeknek. Fejes Béla vallomására reagálva kifejtették, hogy Karátson nem konkrétan a „marxizmust vitatta, [csak úgy érezte] hogy egyes tételei a 20. kongresszus óta még nem lettek tisztázva”.¹³⁸ Karátson kénytelen volt azonban beismerni, hogy „talán arról is beszéltem, hogy forradalom volt, és nem ellenforradalom”.¹³⁹ Karátson ügyvédje, Tóth Zoltán jelezte, nem érti, mit jelent az a vád, hogy Karátson támogatta Töttössyt beszédét követően. Ekkor és később is hiányolta az egyértelmű bizonyítását: „hogyan támogatta? vállveregetéssel? hozzászólással? kézfogással? erre senki sem tud egyértelmű választ adni”.¹⁴⁰ Tóth szerint Forintos és Karátson már október végén érzékelték a jobbra tolódás veszélyét, mely kétségbe ejtette őket, mert nem kívánták a kapitalizmus és a „kizsákmányolás visszaállítását” vagy a „fasizmus újjáéledését”.¹⁴¹ Ezen a ponton felfedezhető némi ellentmondás. Hiába látta Karátson már novemberben a jobbra tolódás veszélyét, az inkriminált decemberi vers megírásakor Tóth szerint még téveszmék befolyásolták.¹⁴² A családtagok egységesen azt vallották, hogy a házkutatásig ők sem tudtak a versről.¹⁴³ Akárcsak a vizsgálati időszak alatt, Karátson a tárgyalásokon is bátran viselkedett. Amikor az egyik tanú összekeverte őt és Forintost, megkérdőjelezte szavahihetőségét. „Ha ilyen szembeötlő dolgokra nem emlékszik [...] akkor a vallomása is véleményem szerint bizonyos kétségeket von maga után.”¹⁴⁴ Tóth enyhítő körülményként kérte figyelembe venni védenca büntetlen előéletét, fiatalkorát, illetve betegségét. Karátsonnak úgynevezett strúmája, azaz pajzsmirigy-megnagyobbodása volt látható és tapintható a nyakán, mely az ügyvéd szerint mielőbbi műtéti beavatkozást igényelt. Tóth úgy kalkulált, hogy az előzetes beszámítása után, Karátson maximum felfüggesztett börtönre számíthat. Csalatkoznia kellett.¹⁴⁵

137 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 840. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 27.

138 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 813. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 19.

139 Védőbeszéd tervezet, dátum nélkül, Karátson Archivum EDK III/1/14.

140 Uo.; BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 837. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 27.

141 Kézírtas feljegyzés a tárgyalásról, dátum nélkül, i. h.

142 Védőbeszéd tervezet, dátum nélkül, i. h.

143 Kézírtas feljegyzés a tárgyalásról, dátum nélkül, i. h.

144 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 832. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 27.

145 Védőbeszéd tervezet, dátum nélkül, i. h.

A Budapesti Fővárosi Bíróság Tutsek Gusztáv vezette tanácsa 1958. január 24-én ízgatás bűntettében bűnösnek találta, és első fokon három év börtönre ítélte Karátson Gábort, melybe beszámították az előzetesben töltött időszaktot.¹⁴⁶ Tutsek kezéhez számos forradalmár halála kötődik, a tanácsvezető (vér) bíró 15 per során első fokon 64 halálos ítéletet hirdetett ki, amelyeket a másodfokú döntés 46 személy esetében jóváhagyott. Az általa halálra ítélték között volt például Angyal István, és Bárány János is.¹⁴⁷ Hírét ismerték a fogvatartottak: „Azt mondták a felnőttek, hogy gyerekek, ti hazamentek, csak ne Tutsekhez kerüljeteK. És hát, mit tesz Isten, ez ilyenkor mindig így van, a Tutsekhez osztottak be bennünket.”¹⁴⁸ Az ítélet indoklása szerint azzal, hogy Karátson tagja lett a Hajnóczy Körnek, illetve október 23-án felolvasta a számára átadott röpcedulát, részt vállalt a tüntetés előkészítésében. A bíróság szerint Karátsonnak a Sztálin-szobor ledöntése pillanatában, amikor saját szemével láthatta a „vandál tömegek” pusztításait, nyilvánvalóvá kellett volna váljon az események ellenforradalmi jellege. Elmarasztalták a tanárok kitiltása miatt, és bűnként tekintettek arra is, hogy Révész Lászlóval meglátogatták a harcokban megsebesült és kórházban fekvő Forintos Györgyöt. Kiemelték, hogy a forradalom után Révész rajta, Forinton és Töttössyn keresztül irányította a MEFESZ-t.¹⁴⁹

A bíróság szerint a december 21-i gyűlés egy kelepce volt, melyet a MAFISZ szocialista és kommunista érzelmű vezetése hívott össze, hogy a munkásság előtt leleplezzék az ellenforradalmi egyetemistákat. Itt Töttössy és Karátson érveit a munkások „tételről-tételre cáfolták”, akik megsemmisítő eszmei vereséget szenvedtek. Hiába érvelt a védelem amellett, hogy a verset csak néhányan látták, a vád ezzel nem foglalkozott. Úgy vélték, Karátson kézzel és írógéppel titokban sokszorosította írását, melyet mindig magánál hordott, hogy bármikor odaadhassa valakinek.

Legsúlyosabb bűne a munkássággal való érintkezés volt, a kádári megtorlás legérzékenyebb indikátora: „Az egyetemisták ellenforradalmi érzületű szervei kapcsolatokat kerestek a különböző nagyüzemek hasonló gondolkodású személyeivel, s ezen keresztül próbálták befolyásolni a politikailag képzetlen munkás fiatalokat.”¹⁵⁰ Szerintük a csepeli sztrájkot az egyetemisták, az értelmiségiek

146 Ítélet Forintos György és társai perében, 1958. január 24. Karátson Archivum EDK III/1/17.

147 <https://neb.hu/tudomanyos-anyagok/articles/pdf-viewer/1758?terms=tutsek&page=1> (utolsó letöltés: 2025. november 18.).

148 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

149 Ítélet Forintos György és társai perében, 1958. január 24., i. h.

150 Uo.

kényszerítették ki a megtevesztett munkásokból ahelyett, hogy a konszolidáció lehetőségét keresték volna. Tökéletes példája ez a munkásság megtevesztettségét hangoztató narratívának.

A bíróság figyelmen kívül hagyott számos enyhítő körülményt. Nem vették figyelembe csitító fellépését a Kossuth téren (ami valószínűleg Karátson által a kihallgatásokon, majd az emlékeiben kissé fel lett nagyítva), sem azt, hogy a tüntetésen való részvételt a DISZ engedélyezte. Nem volt jelentősége annak sem, hogy a tanárok elbocsájtásakor Karátson az ideiglenesség elvét hangsúlyozta. Nem számított, hogy az egyetemistákat a munkások hívták Csepelre, nem maguktól mentek.¹⁵¹

Tóth Zoltán régi ismerőse volt Karátson Lászlónak, aki 1958 májusában úgy döntött, hogy megváltja fia ügyvédjétől. Levelezésük szerint Tóth nem vett részt Karátson tárgyalásain, a fellebbezést pedig nem rögzítette írásban („valósággal könyörögtem, hogy a fiam tárgyalására gyere el”). Mind ez nem teljesen igaz, ugyanis a hat tárgyalásból az ügyvéd az utolsó három részt vett. A többin kirendelt védőként dr. Vadkerti Jenő helyettesítette.¹⁵² Az utolsó tárgyalás előtt maga Tóth ajánlotta fel, hogy visszaadja a megbízást.¹⁵³

1958 januárjában Karátson Vácra szállították, a nyár folyamán pedig Marianosztrára került. Az 1958. október 13-án tartott fellebbezési tárgyaláson büntetését egy év hat hónapra szállították le. Az előzetesben töltött időről csak utólagos emlékei állnak rendelkezésre. Eszerint az előzetesben töltött idő alatt fizikailag nem bántalmazták, de módszeresen igyekeztek türelmét, pszichéjét kikezdeni, ellenállását felőrölni. Rendszeresen akasztással és internálással fenyegették, és a zord körülmények egészségét sem kímélték. Fogva tartása során krónikusan felfázott, amiből élete végéig nem tudta magát teljesen kikúrálni. „1957–58 tele különösen szigorú tél volt. Nyomorú fűtés. Vácott [a börtönbüntetés során – K. J. M.] például nem volt semmi más, csak egy alacsonyan futó cső. A hajópadlóra ültünk, nekiszorítottuk a derekunkat: épp csak hogy langyos volt a cső.”¹⁵⁴ Vizeletét sem tudta mindig tartani, illemhely pedig nem volt a zárkában. Ha nem engedték ki, megesett, hogy a kőre kellett vizelnie.¹⁵⁵

151 Megjegyzések az ítélethez, 1958. január 24. Karátson Archivum EDK III/1/17.

152 BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 789. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 18.

153 Karátson László levele dr. Tóth Zoltánnak, Karátson Gábort védő ügyvédnek, 1958. május. Karátson Archivum EDK III/1/18.

154 Karátson 2005. 334.

155 Uo.

Karátson kései emlékei szerint, ha kimehettek, az őr végignézte, amíg elvégezték a dolgukat, és megmondta nekik, hogyan töröljék ki a feneküket.¹⁵⁶ Anyira sokan voltak összezsúfolva, hogy amikor aludni tértek, a szalmazsákokra egyszerre kellett ledőlniük. A villanykörte éjszaka is világított, az ajtajukat pedig rendszeresen rugdosták, hogy zavarják alvásukat. A hajnali séták közben a reflektor erős fényére egy epilepsziával küzdő fogolytársuk rendszeresen rohamot kapott, elvágódott a padlón. „Na bunkók, most mit csináltok?” – kérdezte ilyenkor az őr a beteg segítségére siető, orvosért kiabáló rabokat.¹⁵⁷ Hogy elterelje a gondolatait, Karátson gyakran rajzolt WC-papírra bolygómozgásokat, és ha lehetősége volt, hogy könyvtárba menjen, „valami angol Huxley-t” olvasott.¹⁵⁸

Két évre eltiltották a közügyek gyakorlásától, és 500 forint értékű vagyonelkobzással sújtották. A bíróság másodfokon kivette a bűnösség köréből az október 23-i tüntetésen való részvételt és a röpcédula-felolvasást. Mivel a legális diákszervezetek és professzorok is részt vettek a tüntetésen, szerintük a vádlottak nem tudhatták, hogy az események később ellenforradalmi mozgalomba fordulnak át. Hasonlóan tekintettek a nemzetőrség, a Forradalmi Bizottság és a MEFESZ-vezetőségi tagságra is. Bűnösnek találták azonban a csepeli felszólalás és a versírás miatt, ezeket kiemelt társadalmi veszélyességűnek értékelték.¹⁵⁹ Karátson Gábor 1958. november 30-án szabadult Márianosztráról.¹⁶⁰

Az 1958. január 24-én, illetve 1958. október 13-án meghozott első-, illetve másodfokú ítéleteket a Fővárosi Bíróság 1991. július 22-én semmisnek nyilvánította.¹⁶¹ Mit jelentett mindez Karátson Gábor élete számára? Lányi András így fogalmazta meg: „Ha nem vesz részt a forradalomban és nem szenved utána börtönbüntetést, ha nem ötvenhat és ötvenhat elárulatása jelenti életében a fordulópontot, akkor aligha ismeri fel később a párhuzamot a két szabadságharc között, amit 1956-ban a Magyarországot eltipró szovjet tankok ellen, majd a nyolcvanas évek végén a Dunát elrekesztő vasbeton szörnyek ellen vív »a nép nevében« egy-egy elszánt csoport.”¹⁶² Ez volt a *nagy útkelés*: „...és csakugyan megsemmisültem: az a csupa reménykedés fiú, aki voltam, volt-nincs, örökre eltűnt.”¹⁶³

156 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

157 Karátson 2005. 428.

158 „Ködmumusokkal birkóztunk”, i. m.

159 Fellebbezési tárgyalás, 1958. október 13. Karátson Archívum EDK III/1/17.

160 Országos Büntetőparancsnokság Márianosztra értesítése Karátson Lászlónak fia szabadulásától, 1958. november 20. Karátson Archívum EDK III/1/20.

161 A Fővárosi Bíróság ítélet semmissé nyilvánítása, 1991. július 22. Karátson Archívum EDK III/1/21.

162 Lányi 2022. 9.

163 Karátson 2008. 353.

Bibliográfia

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-141806/4a Balogh József és társai

V-142893 Forintos György és társai

V-143260/2 Nagy József és társai

V-150384/2 Egyetemi felkelők

V-152876 Internáltak gyűjtője

3.1.5. Operatív dossziék

O-16797/2 Budapesti ellenforradalmárok

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

11927 Engedi László

10190 Ungi István

1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

XIII. t. – 1. kötet. Monográfiák

XIII. t. – 22. kötet. Monográfiák

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 4. Fővárosi Bíróság iratai

a. Büntetőperes iratok (1951–2005)

Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely

Életút, Duna, Közélet (EDK)

Hivatkozott irodalom

Argejő 2010

Argejő Éva: Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. *Múltunk* 2. sz. 122–149.

Baráth 2008

Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle* 4. sz. 535–563.

Borsodi 2018

Borsodi Csaba: Forradalmi bizottságok, munkástanács az ELTE-n 1956-ban. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018

Eörsi 2016

Eörsi László: *A csepeli fegyveres ellenállás, 1956*. Budapest, Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – 1956-os Intézet Alapítvány

Féja 1937

Féja Géza: *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*. Budapest, Athenaeum

Grexa 2025:

Grexa Izabella: *Csupa paradicsom az élet. Felügyelet és önfejűség egy 20. századi női élettörténetben*. Budapest, Jaffa

Gulyás 2022

Gulyás Martin: „Szocializmust akarunk, de magyar úton”. *Munkástanácsok 1956–1957-ben*. Budapest, Corvina

Gyáni 2000

Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág

Kalmár 1998

Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, Magvető

Karátson 2005

Karátson Gábor: *Ötvenhatos regény*. Budapest, Helikon

Kis 1988

Kis János: Az 1956–57-es restauráció. Harminc év távlatából. *Medvetánc* 2–3. sz. 229–277.

Kövér 1998

Kövér György: *Losonczy Géza (1917–1957)*. Budapest, 1956-os Intézet

Krahulcsán 2007

Krahulcsán Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. *Betekintő* 2. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_krahulcsan.pdf (utolsó letöltés: 2026. május 6.)

Krahulcsán 2022

Krahulcsán Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Budapest, Jaffa

Lányi 2022

Lányi András: *Karátson Gábor*. Szentendre–Budapest, MANK–Kortárs

Mécs 2006

Mécs Imre: Szervezkedés november 4-e után. In: *1956 (Nemzet és Emlékezet)*. Szerk. Szakolczai Attila. Budapest, Osiris

Mécs 2025

Mécs Imre: *Hiszem, mert képtelenség. Életinterjú*. Készítette Nóvó Béla. Budapest, Magvető

Monory M. – Tillmann 1998

Ezredévi beszélgetések. Karátson Gábor. Szerk. Monory M. András – Tillmann J. A. Budapest, Kijárat

Pap 2025

Pap Péter István: „Hogy minden szabadon folyjék”. Karátson Gábor és a Duna-mozgalmak, 1985–1998. *Betekintő* 2. sz. 81–109.

Papp 2013

Papp István: A BM/8. (Vizsgálati) Osztály. In: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962 (Intézménytörténeti tanulmányok)*. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 211–236.

Rainer M. 2016

Rainer M. János: *Ötvenhat után (Tanulmányok)*. Budapest, 1956-os Intézet

Szakolczai 2001

Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, 1956-os Intézet

Szakolczai 2006

Szakolczai Attila (szerk.): *1956 (Nemzet és Emlékezet)*. Budapest, Osiris

Szakolczai 2024

Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért. In: *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazdasági szakértői közreműködéssel?* Szerk. Horváth Miklós. Budapest, Argumentum, 171–231.

Szekér 2021

Szekér Nóra (szerk.): *Miniszter a frontvonalban. Zindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz

Takács R. 2008

Takács Róbert: *A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963.* Budapest, Napvilág

Takács T. 2016

Takács Tibor: *A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság története.* Budapest, Jaffa

Varga 2017

Varga László: Munkás – munkásság – munkástanácsok, történelmi távlatban. In: *Munkások '56. Évkönyv XXII, 2016–2017.* Szerk. Rainer M. János – Valuch Tibor. Budapest, 1956-os Intézet, 13–31.

Sajtó

Beszélő 1993

Budapesti Közlöny 1941

TARTALOM

Korai évek	7
A vizsgálat prespektívái	10
A szemben álló felek	14
A forradalom előtt és október 23-án	17
Az egyetemen a forradalom alatt	21
November 4. után	23
A per	30
Bibliográfia	35

KARÁTSÓN GÁBOR

a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztfjével
és a Nagy Imre emléklaplakkal kitüntetett
festőművész, író

Euphorion

Itt kiállított képem a Goethe Faust-jához festett 66 akvarelltem körül való, 1979-68l; 1980-ban könyv alakban is megjelentek. Ezen a lapon, perre rejtetten és titokban – de hát az egész Faust rejtett és titokzatos – az 56-os forradalom bukásáról akartam megemlékezni; nem bukásról, hanem zuhanásról, mint Goethe a vámpád: utasításban írja: „Egy szép ifjú zuhan a szülői lábán elé; a halottban ismert alakot vélünk fölfedezni, de porhüvelge nyomában elenyészik, a fénykoszorú istökösként száll fel az égbe, a köpöny és a lant a földön marad”. A szép ifjú: Euphorion, Heléna és Faust gyermeke. Heléna, Goethe-nél, nem egyszerűen a híes szépség, hanem valamely beavatási fok, misztérium, akit-amic Faust egész életében keresett. Euphorion a költészet és szabadság szimbóluma, akit Goethe, többek között, Byron alakjával is azonosított. Byronnal utal a képen látható 1824-es évszám is – akkor halt meg a költő, Missolonghiában, a görög szabadság ügyéért. Képemen nem görög tájat látunk, hanem a Nagyj földet; reméltem, hogy a nézők majd rájönnek, hogy az üvegdobozba zárt évszám is, igazából, 1956.

Karátsón Gábor

Őrizd a lángot!

Főszerkesztő
MAGYAROK VILÁGSZÖVETSÉGE
Rendező

Polgári Művészeti Műhely

KLÁRIS
KIADÓ